

Τα ερωτήματα του Οκτώβρη

Μια κριτική επιστροφή στη Ρωσική Επανάσταση εγείρει πληθώρα ερωτημάτων, ιστορικής αλλά και προγραμματικής τάξης. Το διακύβευμα είναι μείζον. Αφορά, ούτε λίγο ούτε πολύ, τη δυνατότητά μας να κατανοήσουμε τον εικοστό αιώνα, την ικανότητά μας να διασώσουμε το παρελθόν από τη λήθη, προκειμένου να διατηρήσουμε το μέλλον ανοιχτό στην επαναστατική δράση, αφού είναι γνωστό ότι το μέλλον δεν είναι ανεξάρτητο του παρελθόντος.

Όμως, προτού ακόμη εξετάσουμε το πλήθος των νέων ντοκουμέντων που έγιναν προσιτά μετά το άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων (τα οποία θα μας επιτρέψουν αναμφίβολα να δώσουμε νέες απαντήσεις και να ανανεώσουμε τους όρους της συζήτησης), ο διάλογος προσκρούει στα στερεότυπα της κυρίαρχης ιδεολογίας – την επιρροή της οποίας κατέδειξε πρόσφατα η από μέρους της συναινετική νεκρολογική απότιση φόρου τιμής στον François Furet. Σ' αυτήν την εποχή της αντιμεταρρύθμισης και αντίδρασης, δεν είναι καθόλου περίεργο που τα ονόματα του Λένιν και του Τρότσκι καθίστανται εξίσου δυσπρόφερτα με τα ονόματα του Ροβεσπιέρου και του Σεν Ζυστ κατά την Παλινόρθωση.

Για να αρχίσει να ξεκαθαρίζει το τοπίο, μπορούμε να επανέλθουμε σε τρεις ευρέως διαδεδομένες σήμερα ιδέες:

1. Όσον αφορά τις επαναστάσεις, ο Οκτώβρης θα μπορούσε μάλλον να θεωρηθεί το εμβληματικό όνομα μιας συνωμοσίας ή ενός μειοψηφικού πραξικοπήματος που επιβάλλει εξουχίας και εκ των άνω την αυταρχική του αντίληψη για την κοινωνική οργάνωση προς όφελος μιας νέας ελίτ.
2. Όλη η διαδρομή της ρωσικής επανάστασης και των ολοκληρωτικών περιπετειών της εμπεριέχεται εν σπέρματι, εν είδει προπατορικού αμαρτήματος, στην επαναστατική ιδέα (ή στο επαναστατικό «πάθος», κατά τον Furet): η ιστορία θα μπορούσε τότε να αναχθεί στη γενεαλογία και στην πραγμάτωση αυτής της διαστροφικής ιδέας, παρά τους μεγάλους σπασμούς, τα κολοσσιαία συμβάντα και την αβέβαιη έκβαση κάθε αγώνα.

3. Τέλος, η Ρωσική Επανάσταση υποτίθεται ότι καταδικάστηκε ως τερατούργημα, επειδή γεννήθηκε με έναν «πρόωρο» τοκετό της ιστορίας, με μια απόπειρα να εκβιαστεί η ροή και ο ρυθμός της, τη στιγμή που δεν είχαν ακόμη συγκεντρωθεί οι «αντικειμενικές προϋποθέσεις» για την υπέρβαση του καπιταλισμού: αντί οι μπολσεβίκοι ηγέτες να έχουν τη σύνεση να «αυτοπεριορίσουν» το σχέδιό τους, έγιναν τελικώς πρωταγωνιστές αυτής της αντιχρονίας.

I. Επανάσταση ή πραξικόπημα;

Η Ρωσική Επανάσταση δεν γεννήθηκε από μια μηχανορραφία, αλλά από την έκρηξη –εν μέσω πολέμου– των αντιφάσεων που είχαν συσσωρευτεί εξαιτίας του αυταρχικού συντηρητισμού του τσαρικού καθεστώτος. Η Ρωσία των αρχών του εικοστού αιώνα είναι μια ακινητοποιημένη κοινωνία, μια παραδειγματική περίπτωση «άνισης και συνδυασμένης ανάπτυξης», μια χώρα ταυτόχρονα κυρίαρχη και εξαρτημένη, η οποία συνδυάζει τα φεουδαρχικά γνωρίσματα της υπαίθρου, όπου δεν έχει περάσει ούτε μισός αιώνας απ' την επίσημη κατάργηση της δουλείας, και τα γνωρίσματα του πλέον συγκεντροποιημένου βιομηχανικού καπιταλισμού της πόλης. Μεγάλη δύναμη και ταυτόχρονα υποταγμένη τεχνολογικά και οικονομικά (δανεισμός). Το κατάστιχα των αιτημάτων που παρουσίασε ο παπα-Γιακόν κατά την επανάσταση του 1905 αποτελούν μια πραγματική καταγραφή της δυστυχίας που βασιλεύει στη χώρα των τσάρων. Οι μεταρρυθμιστικές απόπειρες προσκρούουν γρήγορα στο συντηρητισμό της ολιγαρχίας, στην αδιαλλαξία του δεσπότη και στην ασυνέπεια μιας αστικής τάξης που νιώθει ήδη την πίεση του εκκολαπτόμενου εργατικού κινήματος. Τα καθήκοντα της δημοκρατικής επανάστασης δεν μπορεί επομένως να τα επωμιστεί παρά ένα είδος Τρίτης Τάξης, στο πλαίσιο της οποίας, σε αντίθεση με τη Γαλλική Επανάσταση, το σύγχρονο προλεταριάτο, μολονότι μειοψηφικό, αποτελεί ήδη την πιο προωθημένη πτέρυγα.

Για όλους αυτούς τους λόγους η «αγία Ρωσία» αντιπροσωπεύει τον «αδύνατο κρίκο» της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας. Η δοκιμασία του πολέμου βάζει φωτιά σ' αυτή την πυριτιδαποθήκη.

Η εξέλιξη της επαναστατικής διαδικασίας, μεταξύ Φλεβάρη και Οκτώβρη του 1917, αποδεικνύει σαφώς ότι δεν έχουμε να κάνουμε με τη μηχανορραφία μιας μειοψηφίας επαγγελματιών ταραχοποιών, αλλά με την επιταχυνόμενη αφομοίωση μιας πολιτικής εμπειρίας σε μαζική κλίμακα, με μια μεταμόρφωση των συνειδητήσεων, με μια διαρκή μετατόπιση του συσχετισμού δυνάμεων. Στη μεγαλειώδη *Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, ο Τρότσκι αναλύει λεπτομερώς αυτή τη ριζοσπαστικοποίηση, συγκρίνοντας τα εκλογικά αποτελέσματα από συνδικάτο σε συνδικάτο και από δήμο σε δήμο, στους εργάτες, τους φαντάρους και τους αγρό-

τες. Ενώ οι μπολσεβίκοι δεν αποτελούσαν παρά το 13% των αντιπροσώπων στο Συνέδριο των Σοβιέτ τον Ιούνη, τα πράγματα αλλάζουν άρδην μετά τις μέρες του Ιούλη και την απόπειρα πραξικοπήματος του Κορνίλοφ: το ποσοστό τους ανέρχεται σε 45% ως 60% τον Οκτώβρη. Αντί, λοιπόν, να αποτελεί ένα τόλμημα που επιτεύχθηκε επειδή κατάφερε να αιφνιδιάσει τους πάντες, η εξέγερση αντιπροσωπεύει την κατάληξη και την προσωρινή έκβαση μιας δυναμικής αναμέτρησης που ωρίμαζε αυτούς τους μήνες, κατά τη διάρκεια των οποίων οι διαθέσεις των πληβειακών μαζών βρίσκονταν πάντα στα αριστερά των κομμάτων και των επιτελείων τους, όχι μόνο των εσέρων, αλλά και του μπολσεβίκικου κόμματος ή ενός μέλους της ηγεσίας του (μέχρι και για την απόφαση για την εξέγερση).

Γι' αυτό εξάλλου η εξέγερση του Οκτώβρη, σε σύγκριση με τις βιαιότητες που έχουμε γνωρίσει έκτοτε, ήταν ελάχιστα βίαιη και είχε πολύ μικρό κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Πολλοί ιστορικοί, προερχόμενοι από διαφορετικές σχολές, συμφωνούν ως προς τη σχετική «ευκολία» που χαρακτήρισε την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους. Ορισμένοι ξεχνούν, ωστόσο, να αναρωτηθούν για τους λόγους της, για την αδυναμία που επέδειξε η ρωσική αστική τάξη μεταξύ Φλεβάρη και Οκτώβρη, για την ανικανότητά της να οικοδομήσει πάνω στα συντρίμμια του τσαρισμού το σχέδιο για ένα σύγχρονο έθνος.

Αν ονομάζουμε επανάσταση μια ορμή για μετασχηματισμό που έρχεται από τα κάτω, από τους βαθύτερους πόθους ενός λαού, και όχι την εκπλήρωση ενός θαυμαστού σχεδίου, επινοημένου από μια πεφωτισμένη ελίτ, τότε δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Ρωσική Επανάσταση ήταν όντως επανάσταση, με την κυριολεξία του όρου. Αρκεί να εξετάσουμε τα νομοθετικά μέτρα που έλαβε το νέο καθεστώς κατά τους πρώτους μήνες και το πρώτο έτος, για να καταλάβουμε ότι σηματοδοτούν μια ριζική ανατροπή των σχέσεων ιδιοκτησίας και εξουσίας, ενίοτε ταχύτερη απ' όσο προβλεπόταν και επιδιώχθηκε, ορισμένες φορές μάλιστα πέραν του επιθυμητού, υπό την πίεση των περιστάσεων. Πολλά βιβλία καταθέτουν τη μαρτυρία τους για αυτή τη ρωγμή που προκλήθηκε στην τάξη του κόσμου (βλ. τις Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο, του Τζον Ριντ) και για τον άμεσο διεθνή της αντίκτυπο (βλ. *La Révolution d'Octobre et le mouvement ouvrier européen*, συλλογικό, εκδόσεις EDI, 1967).

Ο Marc Ferro επισημαίνει (κυρίως στο βιβλίο του *La révolution de 1917*, Albin Michel, 1997 και στο *Naissance et effondrement du régime communiste en Russie*, Livre de Poche, 1997) ότι δεν υπήρχαν και πολλοί εκείνη τη στιγμή για να νοσταλγήσουν το τσαρικό καθεστώς και να θρηνήσουν τον τελευταίο δεσπότη. Επισημαίνει, ωστόσο, emphaticά την ανατροπή των συνθηθειών, που χαρακτηρίζει κάθε αυθεντική επανάσταση, και η οποία αγγίζει ακόμη και τις ύστατες λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής: στην Οδησό, οι φοιτητές επιβάλλουν στους καθηγητές ένα καινούριο πρόγραμμα ιστορίας, στην Πετρούπολη, κάποιοι εργαζόμενοι υποχρεώνουν

τα αφεντικά τους να μάθουν το «νέο εργατικό δίκαιο», στον στρατό, οι φαντάροι καλούν τον ιερέα στην συγκέντρωσή τους για να «προσφέρουν καινούριο νόημα στη ζωή του», ενώ σε ορισμένα σχολεία, τα μικρά παιδιά διεκδικούν το δικαίωμα στην εκμάθηση της πυγμαχίας προκειμένου να ακούγεται η φωνή τους και να τους σέβονται οι μεγάλοι.

Αυτή η αρχική επαναστατική ορμή εξακολουθεί επομένως να είναι αισθητή, παρά τις ολέθριες συνθήκες, κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, απ' το καλοκαίρι του 1918 και μετά. Στο κείμενό του στη *Μαύρη βίβλο του κομμουνισμού* ο Nicolas Werth απαριθμεί με τεκμηριωμένο τρόπο όλες τις δυνάμεις που είναι υποχρεωμένο να αντιμετωπίσει το νέο καθεστώς: όχι μόνο τον Λευκό Στρατό των Κόλτσακ και Ντενίκιν, όχι μόνο την γαλλοβρετανική επέμβαση, αλλά επίσης τον μαζικό ξεσηκωμό αγροτών ενάντια στις επιτάξεις καθώς και τις εργατικές εξεγέρσεις ενάντια στη διανομή με δελτίο. Όλα αυτά είναι αλήθεια, αλλά δεν αντιλαμβανόμαστε τότε από πού αντλεί δυνάμεις η επαναστατική εξουσία για να νικήσει τόσο ισχυρούς αντιπάλους. Φαίνεται, διαβάζοντας το εν λόγω κείμενο, ότι νίκησε χάρη στη μειοψηφική τρομοκρατία και την κατάταξη στην Τσεκά ενός λούμπεν προλεταριάτου που δεν γνώριζε ηθικούς φραγμούς. Η αιτιολόγηση είναι ολίγον σύντομη για να μπορεί να εξηγήσει τη συγκρότηση, μέσα σε λίγους μήνες, του Κόκκινου Στρατού και τις νίκες του. Είναι περισσότερο ρεαλιστικό να αποδώσουμε στον εμφύλιο πόλεμο την πραγματική του εμβέλεια και να δεχτούμε ότι αποτέλεσε μια αντιπαράθεση ανταγωνιστικών κοινωνικών δυνάμεων.

Η χώρα βγαίνει εξαντλημένη απ' αυτή τη δοκιμασία. Από τα τέσσερα εκατομμύρια κατοίκων που αριθμούσαν η Πετρούπολη και η Μόσχα στις αρχές της επανάστασης, δεν έμειναν παρά 1,7 εκατομμύρια στο τέλος του εμφύλιου πολέμου. Στην Πετρούπολη, 380.000 εργάτες εγκατέλειψαν την παραγωγή έναντι 80.000 που παρέμειναν. Οι αποδεκατισμένες πόλεις μετατράπηκαν σε παράσιτα της αγροτικής παραγωγής, υποχρεώνοντας το καθεστώς να προβεί σε αυταρχικές παρακρατήσεις προμηθειών. Η αριθμητική δύναμη του Κόκκινου Στρατού φτάνει τα 4 εκατομμύρια. «Όταν το νέο καθεστώς κατάφερε επιτέλους να οδηγήσει τη χώρα προς τον διακηρυγμένο του στόχο, γράφει ο Moshe Lewin, το σημείο αφετηρίας αποδεικνύεται πολύ πιο πίσω από εκείνο του 1917, για να μην πούμε του 1914» (Moshe Lewin, *Russia, URSS, Russa*, 1995). Μέσα από τον εμφύλιο πόλεμο γεννιέται ένας «σοσιαλισμός καθυστερημένος», αρχαϊκός και κρατικίστικος, ένα νέο κράτος χτισμένο πάνω σε συντρίμια: «Στην πραγματικότητα, το κράτος συγκροτούταν στη βάση μιας πτωτικής κοινωνικής ανάπτυξης».

Παρά την αναρρίχηση της γραφειοκρατικής αντίδρασης που «παγώνει την επανάσταση», παρά τις ελλείψεις και την πολιτιστική καθυστέρηση, η επαναστατική ορμή εξακολουθεί να είναι αισθητή καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του είκοσι, χάρη στις πρωτοπόρες προσπάθειες στο μέτωπο του μετασχηματισμού της ζωής:

σχολικές και παιδαγωγικές μεταρρυθμίσεις, οικογενειακή νομοθεσία, ουτοπίες με επίκεντρο την πόλη, γραφική και κινηματογραφική δημιουργικότητα. Αυτή η ορμή μας επιτρέπει να εξηγήσουμε τις αντιφάσεις και τις αμφισημίες του «μεγάλου μετασχηματισμού» που λαμβάνει χώρα στις οδυνηρές συνθήκες του μεσοπολέμου, όπου συνυπάρχουν η γραφειοκρατική τρομοκρατία και η ενεργητικότητα της επαναστατικής ελπίδας. Η ενεργητικότητα της γραφειοκρατίας και του ηγέτη της φέρνουν στον νου το μυστικό της ναπολεόντειας ενεργητικότητας που γοήτευσε τον Σατομπριάν, παρά την απέχθειά του για τον Ναπολέοντα: «Αν οι εκθέσεις, οι λόγοι, οι προσφωνήσεις του Βοναπάρτη διακρίνονται για την ενεργητικότητά τους, αυτή η ενεργητικότητα δεν ήταν ωστόσο καθόλου δική του. Ήταν της εποχής του, προερχόταν από την επαναστατική έμπνευση την οποία αποδυνάμωνε ο Βοναπάρτης, επειδή βιάδιζε αντίθετα προς αυτήν» (Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*, II, σ. 643). Δεν πρόκειται, εξάλλου, για τη μόνη εντυπωσιακή ομοιότητα ανάμεσα στα δύο πρόσωπα: «Η επανάσταση, που ήταν τροφός του Ναπολέοντα, δεν άργησε να του φανεί εχθρός: δεν σταμάτησε να την χτυπά» (στο ίδιο, σ. 647).

Ποτέ καμία χώρα στον κόσμο δεν θα γνωρίσει μια τόσο απότομη μεταμόρφωση, υπό το μαστίγιο μιας παρανοϊκής γραφειοκρατίας: ανάμεσα στο 1926 και στο 1939, ο πληθυσμός των πόλεων θα αυξηθεί κατά 30 εκατομμύρια και το μερίδιό του επί του συνολικού πληθυσμού θα περάσει από το 18% στο 33%. Μόνον κατά τη διάρκεια του πρώτου πεντάχρονου πλάνου το ποσοστό αύξησής του υπερβαίνει το 44%, όσο ήταν πρακτικά δηλαδή από το 1897 ως το 1926. Η μισθωτή εργατική δύναμη υπερδιπλασιάζεται (περνά από 10 σε 22 εκατομμύρια). Όλα αυτά έχουν σαν αποτέλεσμα την μαζική είσοδο τμημάτων του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις, μια τεράστια προσπάθεια για εκμάθηση γραφής-ανάγνωσης και εκπαίδευση, την εξαναγκαστική επιβολή πειθαρχίας στους τόπους εργασίας. Ο ευρύς αυτός μετασχηματισμός συνοδεύεται από την αναγέννηση του εθνικισμού, την ανάπτυξη του καριερισμού και την εμφάνιση ενός νέου γραφειοκρατικού κομφορμισμού. Μέσα στο μεγάλο πανδαιμόνιο, ειρωνεύεται ο Moshe Lewin, η κοινωνία ήταν κατά μία έννοια «χωρίς τάξεις», γιατί όλες οι τάξεις ήταν άμορφες, είχαν συγχωνευθεί η μία με την άλλη (Moshe Lewin, *La formation de l'Union soviétique*, Gallimard, 1985).

II. Βούληση για δύναμη ή γραφειοκρατική αντεπανάσταση;

Η μοίρα της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης, ο θρίαμβος του σταλινισμού, τα εγκλήματα της ολοκληρωτικής γραφειοκρατίας αποτελούν αναμφίβολα ένα απ' τα σημαντικότερα γεγονότα του εικοστού αιώνα. Τα κλειδιά για την ερμηνεία του έχουν, επομένως, ακόμη μεγαλύτερη σημασία. Ο σταλινισμός αποτελεί, άραγε, την αυστηρή συνέχεια, τη φυσική ανάπτυξη αυτού που υπήρχε εν σπέρματι στον

Οκτώβρη, ή αντιπροσωπεύει, αντιθέτως, μια καθοριστική ρήξη; Όπως γράφει ο σπουδαίος σοβιετικός ιστορικός Mikhaïl Guefter, «το ερώτημα προκαλεί φόβο, μα πρέπει να το αντιμετωπίσουμε». «Ίδού το πρόβλημα που πρέπει να ξεδιαλύνουμε: η πορεία των συμβάντων είναι πραγματικά συνεχής, ή μήπως πρόκειται για δύο εγγενώς συνδεδεμένες σειρές συμβάντων, που παραπέμπουν όμως σε διαφορετικούς τρόπους ζωής, σε δύο διακριτούς πολιτικούς και ηθικούς κόσμους; Αν δεν καταφέρουμε να ξεδιαλύνουμε τούτο το πρόβλημα, ενδέχεται σήμερα ακόμα –άθελά μας– να είμαστε επικίνδυνοι, γιατί η μη μελέτη του παρελθόντος επαναφέρει τις χειρότερες προκαταλήψεις και δεν επιτρέπει στην ιστορική συνείδηση να διεισδύσει στο πολιτικό πεδίο» (Mikhaïl Guefter, *Staline est mort hier, L'Homme et la société*, τχ. 2-3, 1988).

Για κάποιους, η ρίζα του κακού βρίσκεται στον φαύλο χαρακτήρα της ανθρωπίνης φύσης, σε μια ασυγκράτητη βούληση για δύναμη που μπορεί να πάρει διάφορα προσώπεια, συμπεριλαμβανομένου εκείνου που διατείνεται ότι επιδιώκει να κάνει ευτυχισμένους τους λαούς παρά τη θέλησή τους, να τους επιβάλει τα προμελετημένα σχέδια μιας τέλειας πολιτείας. Με την ευκαιρία της δημοσίευσης της *Μαύρης Βίβλου του κομμουνισμού*, όσοι υποστηρίζουν αυτήν την άποψη είχαν την ευκαιρία να ξεδώσουν. Ο André Amalric απορρίπτει «την πραγματικότητα που γεννιέται από μια θανατηφόρα ουτοπία» (*Libération*, 6 Νοεμβρίου 1997). Ο Philippe Cusin προχωρά ακόμη μακρύτερα: «Είναι εγγεγραμμένο στα γονίδια του κομμουνισμού: σκοτώνει εκ φύσεως» (*Le Figaro*, 5 Νοεμβρίου).

Ξεκάθαρα διακηρυγμένος στόχος αυτής της πολεμικής είναι να πιστοποιηθεί ένας δεσμός αυστηρής συνέχειας ανάμεσα στον Λένιν και στον Στάλιν, γκρεμίζοντας έτσι «τον παλαιό θρύλο της οκτωβριανής επανάστασης που την πρόδωσε δήθεν ο Στάλιν»: «τα δεινά του σταλινισμού είναι ομοούσια με τον λενινισμό» (Amalric), «η πρώιμη εγκληματική ώθηση ανέρχεται στον Λένιν» (Eric Conan, *L'Express*, 6 Νοεμβρίου), «σταλινικός και κομμουνιστής είναι ένα και το αυτό» (Gérard Couptois, *Journal au Dimanche*, 9 Νοεμβρίου). Καθώς οι ηγέτες του ΚΚΓ δεν έχουν ωθήσει την κριτική του παρελθόντος του μέχρι την αυστηρή εξέταση της περιολόγησης της ρωσικής επανάστασης και των κατευθύνσεων που αντιπαράτέθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαετιών του '20 και του '30, περιορίζονται σε μια άκρως θολή αυτοκριτική και δεν έχουν κανένα πρόβλημα να μιλούν για τα εγκλήματα του σταλινισμού ως «τραγικής προέκτασης» του επαναστατικού συμβάντος και της προωθητικής του δύναμης» (Claude Cabanes, *L'Humanité*, 7 Νοεμβρίου). Αν ένα αμείλικτο πεπρωμένο, φορέας τέτοιων δεινών, ήταν παρόν από την πρώτη κιόλας μέρα, ποιος ο λόγος να δηλώνουμε ακόμη κομμουνιστές;

Εμάς αντιθέτως μας ενδιαφέρει να ανιχνεύσουμε στην κοινωνική οργάνωση, στις δυνάμεις που συγκροτούνται και αντιπαρά τίθενται στο έδαφός της, τις βαθύτερες ρίζες και κινητήριες δυνάμεις αυτού που έχει ενίοτε ονομαστεί «σταλινικό φαινόμε-

νο». Ο σταλινισμός, που έλαβε χώρα σε συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις, παραπέμπει σε μια γενικότερη τάση γραφειοκρατικοποίησης που είναι υπαρκτή σε όλες τις σύγχρονες κοινωνίες. Τρέφεται κατά πρώτο λόγο από την ανάπτυξη του καταμερισμού εργασίας (κυρίως μεταξύ χειρονακτικής και διανοητικής εργασίας), και από τους σύμφυτους σε αυτόν «επαγγελματικούς κινδύνους της εξουσίας». Στη Σοβιετική Ένωση, αυτή η δυναμική ήταν ακόμη περισσότερο ισχυρή και ραγδαία αναπτυσσόμενη, επειδή η γραφειοκρατικοποίηση εμφανίστηκε στο φόντο της καταστροφής, της ένδειας και του πολιτιστικού αρχαϊσμού, ελλείπει δημοκρατικών παραδόσεων. Η κοινωνική βάση της επανάστασης ήταν εξαιρετικά ευρεία και ταυτοχρόνως περιορισμένη. Ευρεία στον βαθμό που εδραζόταν στη συμμαχία ανάμεσα στους εργάτες και τους αγρότες, οι οποίοι αποτελούσαν την τεράστια κοινωνική πλειοψηφία. Περιορισμένη στον βαθμό που η εργατική συνιστώσα της, μειοψηφική, ούτως ή άλλως, συρρικνώθηκε γρήγορα εξαιτίας των φθωρών του πολέμου και των απωλειών του εμφυλίου πολέμου. Οι φαντάροι, τα σοβιέτ των οποίων έπαιζαν έναν καθοριστικό ρόλο το 1917, ήταν ως επί το πλείστον αγρότες, που τους ενέπνεε η ιδέα της ελευθερίας και της επιστροφής στην οικογενειακή εστία.

Είναι αναμφισβήτητο ότι ο εμφύλιος πόλεμος αποτελεί μια τρομακτική διαπλαστική εμπειρία. Παράγει μια σκληραγώγηση, η οποία αδιαφορεί για τις πιο ακραίες και τις πιο απάνθρωπες μορφές ενός κύματος βίας που έρχεται να προστεθεί στις παραφορές του παγκοσμίου πολέμου. Σφυρηλατεί μια «κουλτούρα» γραφειοκρατικής ωμότητας, την οποία θα συνειδητοποιήσει πολύ αργά ο Λένιν, όταν θα ξεσπάσει η κρίση με τους Γεωργιανούς κομμουνιστές, και την οποία θα εξηγήσει ο Τρότσκι στο βιβλίο του για τον Στάλιν, αναφορικά κυρίως με την ομάδα από το Τσαριτσίν στην οποία δεσπόζει ένας κάποιος Βοροσίλοφ. Η «αποκοζακοποίηση» αποκτά εν προκειμένω το νόημα ενός εργαστηριακού πειραματισμού.

Ο Nicolas Wepth παραδέχεται ότι ο εμφύλιος πόλεμος έχει τη δική του λογική. Οι επαναστάτες γνώριζαν από την εμπειρία τους ότι η αστική τάξη και η αντεπανάσταση είναι ανηλεείς. Οι μέρες του Ιουνίου του 1848, η σύνθλιψη της Κομμουνίας δεν έφευγαν από τη σκέψη τους. Από τις αρχές του 1919, τα γαλλογερμανικά σώματα δεσπόζανε στην αιματοβαμμένη καταστολή του εργατικού κινήματος. Στον εμφύλιο πόλεμο αντιπαρατίθενται συνεπώς μια κόκκινη και μια λευκή τρομοκρατία. Να θυμίσουμε ότι τα μέτρα προώθησης της τρομοκρατίας υιοθετούνται τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1918, όταν έχουν ήδη ξεκινήσει η ξένη επέμβαση και ο εμφύλιος πόλεμος. Ομοίως, στη γαλλική Επανάσταση, ο Δαντών ανακηρύσσει την τρομοκρατία για να ελέγξει την αυθόρμητη λαϊκή τρομοκρατία που ξεσπά με τις σφαγές του Σεπτέμβρη μπροστά στην απειλή που αντιπροσωπεύει για το Παρίσι η επέλαση των συμμαχικών στρατευμάτων του Brunswick. Ο Wepth δεν εξανίσταται τόσο με τις βιαιότητες του εμφυλίου πολέμου μεταξύ κόκκινων και λευκών, όσο με την κυβερνητική καταστολή εις βάρος των «πράσινων», δηλαδή

εναντίον των στρατευμάτων των αγροτών που λιποτάκτησαν και ξεσηκώθηκαν κατά των επιτάξεων χωρίς να προσχωρήσουν στο ένα ή το άλλο στρατόπεδο. Θεωρεί έτσι ότι υπήρχε ένας δεύτερος πόλεμος, στα μετόπισθεν, αποκομμένος από τον εμφύλιο πόλεμο με την κυριολεξία του όρου. Το πρόβλημα είναι ακριβώς να αναλύσουμε και να διασαφηνίσουμε την αναπόφευκτη διαπλοκή αυτών των τεμνόμενων συγκρούσεων. Εκεί βρίσκεται ίσως το καθοριστικό ιστορικό ερώτημα για τη συγκεκριμένη περίοδο.

Με το πέρας του εμφυλίου πολέμου, το φαινόμενο της ανεστραμμένης πυραμίδας γίνεται πολύ γρήγορα εμφανές. Αντί η βάση να μεταφέρει και να ωθεί την κορυφή, η βούληση της κορυφής προσπαθούσε να παρασύρει τη βάση. Εξ ου και η μηχανική της αντικατάστασης: το κόμμα αντικαθιστά το λαό, η γραφειοκρατία το κόμμα, ο θεόσταλτος άνθρωπος το σύνολο. Αλλά αυτό το οικοδόμημα δεν θα μπορούσε να επιβληθεί χωρίς τη συγκρότηση μιας νέας γραφειοκρατίας, καρπού της κληρονομιάς που άφησε το παλαιό καθεστώς και της επιταχυνόμενης κοινωνικής προαγωγής των νέων ιθυνόντων. Συμβολικά, η μαζική στρατολόγηση της «κλάσης του Λένιν» έχει σαν αποτέλεσμα, στο επίπεδο της αριθμητικής δύναμης του κόμματος, οι λίγες χιλιάδες αγωνιστές της επανάστασης του Οκτώβρη να μην παίζουν πλέον μεγάλο ρόλο σε σχέση με τις εκατοντάδες χιλιάδες νέων μπολσεβίκων, ανάμεσα στους οποίους υπάρχουν οι καριερίστες που έχουν προσχωρήσει λόγω της νίκης, και τα παλαιά διοικητικά στοιχεία που έχουν ανακάμψει.

Η Διαθήκη του Λένιν και το Ημερολόγιο των γραμματέων του (βλ. Moshe Lewin, *Η τελευταία μάχη του Λένιν*), μαρτυρούν ότι ο Λένιν συνειδητοποιεί με δραματικό τρόπο, καθώς ψυχορραγεί, τις διαστάσεις του προβλήματος. Ενώ η επανάσταση είναι υπόθεση των λαών και του πλήθους, ο ετοιμοθάνατος Λένιν αναγκάζεται, για να σκεφτεί την επόμενη μέρα, να σταθμίσει τα ελαττώματα και τις αρετές μιας χούφτας καθοδηγητών από τους οποίους φαίνονται εφεξής να εξαρτώνται τα πάντα.

Εάν οι κοινωνικοί παράγοντες και οι ιστορικές περιστάσεις παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο στην ενδυνάμωση της σταλινικής γραφειοκρατίας, αυτό δεν σημαίνει ότι οι ιδέες και οι θεωρίες δεν φέρουν καμία ευθύνη για την έλευσή της. Δεν υπάρχει, κυρίως, καμία αμφιβολία ότι η διατηρούμενη σύγχυση, από τη στιγμή που καταλήφθηκε η εξουσία, μεταξύ κράτους, κόμματος και εργατικής τάξης, στο όνομα του ταχέως μαρασμού του κράτους και της εξαφάνισης των αντιφάσεων στους κόλπους του λαού, ευνοεί σε σημαντικό βαθμό την κρατικοποίηση της κοινωνίας και όχι την κοινωνικοποίηση των κρατικών λειτουργιών. Η εκμάθηση της δημοκρατίας είναι μια μακροχρόνια και δύσκολη υπόθεση, που δεν ακολουθεί τους ίδιους ρυθμούς με τα διατάγματα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, και πολύ περισσότερο όταν η χώρα δεν διαθέτει πρακτικά κοινοβουλευτικές και πλουραλιστικές παρα-

δόσεις. Αυτή η εκμάθηση απαιτεί χρόνο, ενέργεια, και τα κατάλληλα μέσα. Η εύκολη λύση είναι να υποταχθούν τα όργανα της λαϊκής εξουσίας, τα συμβούλια και τα σοβιέτ, σε έναν πεφωτισμένο προστάτη: το κόμμα. Πρακτικά, αυτή η εξέλιξη οδηγεί επίσης στην αντικατάσταση της αρχής της εκλογής και ελέγχου των υπευθύνων με τον διορισμό τους απ' το κόμμα, σε ορισμένες περιπτώσεις ήδη από το 1918. Αυτή η λογική οδηγεί τελικώς στην κατάργηση του πολιτικού πλουραλισμού και της ελευθερίας της γνώμης που αποτελούν προαπαιτούμενα της δημοκρατικής ζωής, όπως και στην συστηματική καθυπόταξη του δικαίου στην ισχύ.

Η εμπλοκή είναι ακόμη πιο αδυσώπητη στον βαθμό που η γραφειοκρατικοποίηση δεν διενεργείται μόνο ή κυρίως εκ των άνω. Ανταποκρίνεται επίσης ενίοτε σε μια έκκληση που έρχεται απ' τα κάτω, σε μια ανάγκη για τάξη και ηρεμία που γεννιέται από την κόπωση του πολέμου και του εμφυλίου πολέμου, απ' τις στερήσεις και την τοκογλυφία, δεδομένου ότι οι δημοκρατικές συζητήσεις, ο πολιτικός αναβρασμός και η σταθερή απαίτηση για υπευθυνότητα προκαλούν αναταραχές. Ο Marc Ferro έχει επισημάνει με τον καλύτερο τρόπο στα βιβλία του αυτήν την τρομερή διαλεκτική.

Υπενθυμίζει ότι στις αρχές της επανάστασης υπήρχαν πράγματι «δύο εστίες, μία δημοκρατική-αυταρχική στη βάση, και μια συγκεντρωτική-αυταρχική στην κορυφή», ενώ «δεν υπήρχε παρά μόνο μία το 1939». Αλλά, κατά την άποψή του, το ζήτημα λήγει πρακτικά μέσα σε λίγους μήνες, από το 1918 ή το 1919, με τον μαρασμό ή την καθυπόταξη των συνοικιακών ή εργοστασιακών επιτροπών (βλ. Marc Ferro, *Les soviets en Russie*). Ακολουθώντας μια ανάλογη προβληματική, ο φιλόσοφος Philippe Lacoue-Labarthe είναι ακόμη πιο σαφής, αφού θεωρεί τον μπολσεβικισμό «αντεπαναστατικό από το 1920-21 και εφεξής» (δηλαδή πριν την Κροστάνδη) (βλ. *Lignes*, τχ. 31, Μάιος 1997).

Το ζήτημα έχει τεράστια σημασία. Δεν τίθεται θέμα να αντιπαραβάλλουμε σημείο προς σημείο, με τρόπο μανιχαϊστικό, έναν μυθικό «λενινισμό επί Λένιν» με το λενινισμό επί Στάλιν, τη φωτεινή δεκαετία του είκοσι με τη ζοφερή δεκαετία του τριάντα, θαρρείς και τίποτα δεν είχε αρχίσει ακόμα να εκφυλίζεται στη χώρα των Σοβιετ. Ασφαλώς, η γραφειοκρατικοποίηση έχει ήδη κάνει την εμφάνισή της, ασφαλώς η αστυνομική πρακτική της Τσεκά έχει τη δική της λογική, ασφαλώς το πολιτικό κάτεργο των νησιών Σολόβσκι έχει ανοίξει μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και προτού πεθάνει ο Λένιν, ασφαλώς ο πολυκομματισμός έχει εκ των πραγμάτων καταργηθεί, η ελευθερία της έκφρασης έχει μειωθεί, και τα δημοκρατικά δικαιώματα ακόμη και εντός του κόμματος έχουν περιοριστεί από το Δέκατο Συνέδριο του 1921. Η διαδικασία που ονομάζουμε γραφειοκρατική αντεπανάσταση δεν είναι ένα απλό συμβάν, χρονολογήσιμο, συμμετρικό προς την εξέγερση του Οκτώβρη. Δεν γεννήθηκε σε μια μέρα. Πέρασε μέσα από επιλογές, αντιπαραθέσεις και συμβάντα. Οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές δεν σταμάτησαν να αντιπαρατίθε-

νται σε σχέση με την περιουσιολογία της, όχι επειδή είναι λάτρες της ιστορικής ακρίβειας, αλλά προκειμένου να αντιλήσουν τα αντίστοιχα πολιτικά καθήκοντα. Μάρτυρες όπως ο Ροσμέρ, ο Ίσμαν, ο Σουβάριν, ο Ιστράτι, ο Ζαμιάτιν, και ο Μπουλγκάκοφ (στις επιστολές του στον Στάλιν), η ποίηση του Μαγιακόφσκι, τα μαρτύρια του Μάντελσταμ ή της Τσβετάγιεβα, τα ημερολόγια του Ισαάκ Μπάμπελ, κλπ, αναδεικνύουν τις πολλαπλές όψεις του φαινομένου, την ανάπτυξή του και την εξέλιξή του.

Όλα αυτά δεν αναιρούν βέβαια την ύπαρξη μιας αντίθεσης, μιας μη αναγωγί-μης ασυνέχειας, στην εσωτερική και τη διεθνή πολιτική, ανάμεσα στις αρχές της δεκαετίας του είκοσι και την τρομακτική δεκαετία του τριάντα. Δεν αμφισβητού-με ότι οι αυταρχικές τάσεις είχαν αρχίσει να παίρνουν το πάνω χέρι πολύ πριν, ότι στοιχειωμένοι από τον «βασικό αντίπαλο» (απολύτως πραγματικό εξάλλου) της ιμπεριαλιστικής επίθεσης και της καπιταλιστικής παλινόρθωσης, οι μπολσεβίκοι ηγέτες είχαν αρχίσει να ξεχνούν ή να υποτιμούν τον «δευτερεύοντα εχθρό», τη γραφειοκρατία που τους υπονόμει εκ των έσω και που τελικώς τους καταβρόχθι-σε. Αυτό το σενάριο ήταν πρωτόγνωρο για εκείνη την εποχή, δύσκολο να το φα-νταστεί κανείς. Χρειάστηκε χρόνος για να το καταλάβουν και να το ερμηνεύσουν, για να κατανοήσουν τις συνέπειές του. Έτσι, εάν ο Λένιν κατάλαβε ίσως καλύτε-ρα από κάθε άλλο το σήμα κινδύνου που εξέπεμψε η κρίση της Κροστάνδης, σε βαθμό που πήρε την πρωτοβουλία για μια βαθιά πολιτική αναδιοργάνωση, μόνον πολύ αργότερα, στην Προδομένη επανάσταση, θα καταφέρει ο Τρότσκι να θεμε-λιώσει θεωρητικά τον πολιτικό πλουραλισμό στην ετερογένεια του ίδιου του προλε-ταριάτου, ακόμη και μετά την κατάληψη της εξουσίας.

Οι περισσότερες μαρτυρίες και ντοκουμέντα για τη Σοβιετική Ένωση ή για το μπολσεβίκο κόμμα (βλ. *Η Μόσχα επί Λένιν* του Rosmer, *Ο λενινισμός επί Λένιν* του Marcel Liebman, *Η Ιστορία του μπολσεβίτικου κόμματος* του Piette Broué, *Στάλιν* του Σουβάριν, *Στάλιν* του Τρότσκι, τα έργα των E. H. Carr, Tony Cliff, Moshe Lewin, David Rousset) δεν μας επιτρέπουν να ξεχνάμε, στο πλαίσιο ενός στενού συν-δυασμού ρήξης και συνέχειας, τη μεγάλη στροφή της δεκαετίας του τριάντα. Η ρήξη υπερτερεί κατά πολύ, όπως αποδεικνύουν τα εκατομμύρια εκείνων που πέθα-ναν από πείνα, εκτοπίστηκαν ή έπεσαν θύματα δικών και εκκαθαρίσεων. Χρειά-στηκε να ξεσπάσει αυτή η βιαιότητα για να φτάσουμε στο «συνέδριο των νικη-τών» το 1934 και στη σταθεροποίηση της γραφειοκρατικής εξουσίας.

Ο Nicolas Werth προτάσσει τη συνέχεια ανάμεσα στην τρομοκρατία του εμφυλί-ου πολέμου και στην εκτεταμένη τρομοκρατία της δεκαετίας του τριάντα. Για να το κάνει αυτό, είναι υποχρεωμένος να μετριάσει τη σημασία που έχει η δεκαετία του είκοσι, οι επιλογές που εμφανίζονται εκείνη την περίοδο, οι συγκρούσεις γραμ-μών στους κόλπους του κόμματος, για να τη μετατρέψει σε απλή «παύση» ή «εκε-χειρία» ανάμεσα στα δύο κύματα τρομοκρατίας. Παρουσιάζει ο ίδιος ωστόσο τα

στοιχεία που πιστοποιούν ότι υπάρχει μια (ποσοτική) αλλαγή στην κλίμακα της καταστολής και μια (ποιοτική) αλλαγή στο περιεχόμενό της. Το 1929, το πλάνο της «μαζικής κολεκτιβοποίησης» θέτει ως στόχο την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση τριών εκατομμυρίων καλλιεργειών. Το εγχείρημα προκαλεί μεγάλους λιμούς και μαζικές εκτοπίσεις το 1932-33: «Η άνοιξη του 1933 σηματοδοτεί σαφώς την κορύφωση ενός πρώτου μεγάλου κύκλου τρομοκρατίας, ο οποίος είχε αρχίσει στα τέλη του 1929 με την αποκουλακοποίηση» (N. Wepth, 199). Μετά τη δολοφονία του Κίροφ, αρχίζει το 1934 ο δεύτερος μεγάλος κύκλος, που σφραγίζεται από τις μεγάλες δίκες και κυρίως από την «μεγάλη εκκαθάριση» του 1936-38, ο αριθμός θυμάτων της οποίας υπολογίζεται στους 690.000. Η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και η επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση επιφέρουν μια μαζική μετατόπιση πληθυσμών, την είσοδο μεγάλων τμημάτων του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις, και μια ιλιγγιώδη μαζικοποίηση των Γκουλάγκ.

Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής, η κατασταλτική νομοθεσία αναπτύσσεται και ενισχύεται. Τον Ιούνιο του 1929, μαζί με την μαζική κολεκτιβοποίηση, προωθείται μια κεφαλαιώδης μεταρρύθμιση του συστήματος κράτησης: οι κρατούμενοι που έχουν καταδικαστεί σε ποινές μεγαλύτερες των τριών ετών θα μεταφέρονται εφεξής στα στρατόπεδα εργασίας. Με απόφαση του Δεκεμβρίου του 1932, εισάγονται εσωτερικά διαβατήρια ως απάντηση στην ανεξέλεγκτη εσωτερική μετακίνηση. Λίγες ώρες μετά τη δολοφονία του Κίροφ, ο Στάλιν συντάσσει ένα διάταγμα, γνωστό ως «Νόμο της 1ης Δεκεμβρίου 1934», νομιμοποιώντας τις συνοπτικές διαδικασίες και προσφέροντας το προνομιακό εργαλείο της εκτεταμένης τρομοκρατίας.

Πέραν της σύνθλιψης των λαϊκών αστικών και αγροτικών κινημάτων, αυτή η γραφειοκρατική τρομοκρατία επιφέρει την εκκαθάριση κάθε στοιχείου που απέμεινε από την κληρονομιά του Οκτώβρη και κυρίως τον αφανισμό του πολιτικού και στρατιωτικού προσωπικού προς όφελος μιας νέας κρατικής μηχανής. Γνωρίζουμε ότι οι δίκες και οι εκκαθαρίσεις λάξευσαν δραστικά τις τάξεις του κόμματος και του στρατού. Τα περισσότερα στελέχη και καθοδηγητές της επαναστατικής περιόδου εκτοπίζονται ή στέλνονται στο εκτελεστικό απόσπασμα. Από τα 200 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας, δεν επέζησαν παρά μόνο τρία. Στον στρατό, συλλαμβάνονται περισσότερα από 30.000 στελέχη επί συνόλου 178.000. Παράλληλα, διογκώνεται εκρηκτικά ο διοικητικός μηχανισμός που απαιτείται για ένα τέτοιο κατασταλτικό εγχείρημα και για τη διαχείριση μιας τέτοιας κρατικοποιημένης οικονομίας. Σύμφωνα με τον Moshe Lewin, ο διοικητικός μηχανισμός περνά από τα 1.450.000 μέλη το 1928 στα 7.500.000 το 1939, ενώ το σύνολο των «άσπρων κολάρων» περνά από 3.900.000 σε 13.800.000. Ο γραφειοκρατικός μηχανισμός του κράτους κατατρώγει κάθε αγωνιστικό στοιχείο του κόμματος που είχε σωθεί.

Η αντεπανάσταση κάνει επίσης αισθητή την παρουσία της σε όλους τους τομείς, στην οικονομική πολιτική (αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και ευρύτατη ανάπτυξη των Γκουλάγκ), στη διεθνή πολιτική (στην Κίνα, την Γερμανία, την Ισπανία), στον πολιτισμό (το βιβλίο του Βαρλάμ Σαλαμόφ, *Η δεκαετία του είκοσι*, επισημαίνει την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτές τις ταραχώδεις χρονιές και στην τρομακτική δεκαετία του τριάντα), στην καθημερινή ζωή με ό,τι ονόμασε ο Τρότσκι «Θερμιδώρ στην οικογενειακή εστία», στην ιδεολογία (με την αποκρυστάλλωση μιας κρατικής ορθοδοξίας - κωδικοποίηση του «Διαμάτι» και εκπόνηση μιας επίσημης ιστορίας του κόμματος).

Όλες αυτές οι πλευρές απαρτίζουν την αντεπανάσταση, η οποία ήταν πολύ πιο σφαιρική, πολύ πιο ορατή, πολύ πιο διαπεραστική από τα αυταρχικά μέτρα, όσο ανησυχητικά κι αν ήταν, που υιοθετήθηκαν στη φωτιά του εμφύλιου πολέμου. Ο Nicolas Werth αμφιταλαντεύεται, απ' την πλευρά του, ανάμεσα στην αναγνώριση της πραγματικά νέας διάστασης που χαρακτηρίζει τη δεκαετία του τριάντα, και στη θέλησή του να αποδείξει ότι υπάρχει συνέχεια ανάμεσα στην επαναστατική υπόσχεση του Οκτώβρη και στη θριαμβεύουσα σταλινική αντίδραση. Μιλά έτσι για «αποφασιστική στροφή» στο πλαίσιο εφαρμογής του κατασταλτικού συστήματος ή για «έσχατο επεισόδιο της αντιπαράθεσης που είχε ξεκινήσει το 1918-22». *Επεισόδιο ή αποφασιστική στροφή, πρέπει να διαλέξει. Η άποψή του περί συνέχειας τον οδηγεί να αποσιωπά τη δεκαετία του είκοσι, τις διαμάχες και τα διακυβεύματά τους, σα να ήταν μια απλή παρένθεση. Το γραμμικό αφήγημα της καταστολής αδιαφορεί για τη συγκυρία και εκτοπίζει σε ένα θολό δεύτερο πλάνο τις συγκρούσεις γύρω από κομβικές επιλογές, τόσο σε ζητήματα διεθνούς πολιτικής (προσανατολισμός κατά τη διάρκεια της κινεζικής επανάστασης, στάση ενώπιον της ανόδου του ναζισμού, αντιπαράθεσεις για τον πόλεμο της Ισπανίας), όσο και σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής (αντίθεση, τόσο τροτσικιστική όσο και μπουχαρινική, στην αναγκαστική κολεκτιβοποίηση, οικονομικές και κοινωνικές εναλλακτικές δυνατότητες που προτείνονται στο όνομα μας άλλης ιδέας ... για τον κομμουνισμό!).*

III. «Πρόωρη» επανάσταση;

Απ' τη στιγμή που κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση, μια θέση επανήλθε δυναμικά μεταξύ των υποστηρικτών του μαρξισμού, κυρίως στις αγγλοσαξονικές χώρες (βλ. τις αναλύσεις του Geopy Cohen): η θέση ότι η επανάσταση ήταν μια περιπέτεια καταδικασμένη να αποτύχει, λόγω του πρόωρου χαρακτήρα της. Η άποψη αυτή έχει μακρά ιστορία, καθώς τη συναντούμε στις τοποθετήσεις των Ρώσων μενσεβίκων και στις αναλύσεις του Κάουτσκι, από το 1921: δεν θα είχε χυθεί τόσο αίμα, τόσα δάκρυα, δεν θα είχαν γίνει τόσες καταστροφές, γράφει, «αν οι μπολσεβίκοι διέ-

θεταν την μενσεβίκικη αίσθηση αυτοπεριορισμού στο προσιτό, στοιχείο που χαρακτηρίζει τον δάσκαλο)» (*Von der Demokratie zur Staatskaverei*, 1921, παρατίθεται από τον Ράντεκ στο βιβλίο του *Οι δρόμοι της ρωσικής επανάστασης*).

Η φράση είναι εξόχως αποκαλυπτική. Να κάποιος που αντιμάχεται την ιδέα του πρωτοπόρου κόμματος, αλλά φαντάζεται ένα κόμμα-δάσκαλο, εκπαιδευτή και παιδαγωγό, ικανό να ρυθμίζει κατά το δοκούν την πορεία και τον ρυθμό της ιστορίας. Σαν να μην έχουν οι αγώνες και οι επαναστάσεις την δική τους επίσης λογική. Αν θέλουμε να τους περιορίσουμε τη στιγμή που εμφανίζονται, δεν αργούμε να περάσουμε από την πλευρά της καθεστηκυίας τάξης. Ζητούμενο δεν είναι τότε να «περιορίσουμε» του σκοπούς του κόμματος, αλλά να περιορίσουμε νέτα σκέτα τις προσδοκίες των μαζών. Με αυτήν την έννοια, οι Έμπερτ και Νόσκε, σκοτώνοντας τη Ρόζα Λούξεμπουργκ και διαλύοντας τα Σοβιέτ της Μπαβιέρ διέπρεψαν ως βιρτουόζοι του «αυτοπεριορισμού».

Υπενθυμίσαμε ότι η κατάληψη της εξουσίας τον Οκτώβρη του 1917 προέκυψε από την ανικανότητα των φιλελεύθερων αστών και των ρεφορμιστών να δώσουν μια απάντηση, από τον Φλεβάρη, στην κρίση της κοινωνίας και του κράτους. Στο ερώτημα «Υπήρχε άλλη επιλογή το 1917;», η απάντηση του Mikhail Guefter φαίνεται πολύ πιο γόνιμη και πειστική από τη θέση περί «πρώρης» επανάστασης. «Το ερώτημα είναι κομβικό. Έχοντας μελετήσει πολύ καιρό αυτό το πρόβλημα, ας μου επιτραπεί μια κατηγορηματική απάντηση: δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Αυτό που έγινε τότε ήταν η μόνη λύση που ανέκοπτε έναν ανασχηματισμό ακόμη πιο αιματοβαμμένο, μια καταστροφή χωρίς κανένα νόημα. Η επιλογή υπήρχε μετά. Μια επιλογή που δεν αφορούσε το κοινωνικό καθεστώς, τον ιστορικό δρόμο που έπρεπε να ακολουθηθεί, αλλά η οποία έπρεπε να λάβει χώρα στο εσωτερικό του συγκεκριμένου δρόμου. Δεν είχαν μπροστά τους ούτε άλλες παραλλαγές (το πρόβλημα ήταν ευρύτερο), ούτε σκαλοπάτια να ανέβουν προκειμένου να φτάσουν στην κορυφή, αλλά μια διακλαδωση, διακλαδώσεις» (Mikhail Guefter).

Τέτοιες διακλαδώσεις, τέτοιες διχάλες δεν σταμάτησαν πράγματι να παρουσιάζονται και να γεννούν διαφορετικές απαντήσεις: το 1923, μπροστά στον γερμανικό Οκτώβρη, σε σχέση με τη ΝΕΠ και την οικονομική πολιτική, σε σχέση με την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση, την επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση και τις μορφές σχεδιοποίησης, σε σχέση με τη δημοκρατία στη χώρα και στο κόμμα, την άνοδο του φασισμού, τον πόλεμο της Ισπανίας, το γερμανο-σοβιετικό σύμφωνο. Σε κάθε τέτοια δοκιμασία, υπήρξε αντιπαράθεση προτάσεων, προγραμμάτων και γραμμών, επιβεβαιώνοντας έτσι τη δυνατότητα άλλων επιλογών και κατευθύνσεων.

Στην πραγματικότητα, η θέση για τον πρόωρο χαρακτήρα της επανάστασης οδηγεί αναπόφευκτα στην ιδέα μιας ιστορίας εύτακτης και ρυθμισμένης, σαν ρολόι, όπου όλα έρχονται στην ώρα τους, εγκαίρως. Αναπαράγει τις κοινοτοπίες ενός αυστηρού ιστορικού ντετερμινισμού, που τόσο συχνά προσάπτεται στους μαρξι-

στές, και όπου η κατάσταση της βάσης καθορίζει στενά το αντίστοιχο εποικοδόμημα. Εξαλείφει πολύ απλά το γεγονός ότι η ιστορία δεν έχει τη δύναμη ενός πεπρωμένου, αλλά είναι διάτρητη από συμβάντα τα οποία διανοίγουν ένα φάσμα δυνατοτήτων, όχι όλων ασφαλώς, αλλά έναν καθορισμένο ορίζοντα δυνατοτήτων.

Διαβάζοντας σήμερα τους συγγραφείς της Μαύρης βίβλου του κομμουνισμού, αποκομίζουμε την εντύπωση ότι οι μπολσεβίκοι, από τη στιγμή που επιτεύχθηκε το τόλμημα του Οκτώβρη, γαντζώθηκαν με κάθε κόστος στην εξουσία για την εξουσία. Αυτό που ξεχνιέται επομένως είναι ότι δεν θεώρησαν ποτέ την Οκτωβριανή Επανάσταση μια μοναχική περιπέτεια, αλλά το πρώτο στοιχείο μιας ευρωπαϊκής και παγκόσμιας επανάστασης. Εάν ο Λένιν, ισχυρίζονται, χόρεψε στο χιόνι κατά την 73η ημέρα κατάληψης της εξουσίας, ο λόγος είναι ότι δεν ήλπιζε, αρχικά, ότι θα η εξουσία των μπολσεβίκων θα κρατήσει περισσότερο από την Κομμούνα. Το μέλλον της επανάστασης εξαρτιόταν κατά τη γνώμη του από την εξάπλωση της επανάστασης στην Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία. Οι σπασμοί που τράνταξαν, μεταξύ του 1918 και του 1923, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Αυστρία και την Ουγγαρία, είναι δείκτες μιας πραγματικής ευρωπαϊκής κρίσης. Η αποτυχία της γερμανικής επανάστασης ή του ισπανικού εμφυλίου πολέμου, η εξέλιξη της κινεζικής επανάστασης, η νίκη του φασισμού στην Ιταλία και στη Γερμανία δεν μπορούσαν να προβλεφθούν εκ των προτέρων. Δεν ευθύνονται οι Ρώσοι επαναστάτες για την παραίτηση και την ανανδρία των Γάλλων και Γερμανών σοσιαλδημοκρατών. Από το 1923 και μετά, ήταν σαφές ότι δεν μπορούσαν να υπολογίζουν άμεσα στην εξάπλωση της επανάστασης. Ήταν επιβεβλημένος ένας αναπροσανατολισμός. Τις στιγμές που ψυχορραγεί ο Λένιν, φαίνεται να έχει εν μέρει επίγνωση του τελευταίου αγώνα που δίνει ενάντια στην ανερχόμενη εξουσία της γραφειοκρατίας. Σε ένα βαθύτερο επίπεδο, αυτός ο αναπροσανατολισμός είναι το επίδικο αντικείμενο της αντιπαράθεσης ανάμεσα στη γραμμή του «σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα» και στη γραμμή της «διαρκούς επανάστασης», που διχάζει το κόμμα στα μέσα της δεκαετίας του είκοσι. Αν θέλουμε να αναδείξουμε τις πραγματικές ευθύνες και να περιοδολογήσουμε την ιστορία με βάση τις μείζονες πολιτικές εναλλακτικές δυνατότητες, θα πρέπει να επιστρέφουμε συνεχώς σ' αυτόν τον οδηγητικό μίτο κατανόησης και να επανεξετάζουμε τα δεδομένα του.

Όποιος αντιθέτως υποστηρίζει την άποψη περί του πρόωρου χαρακτήρα της επανάστασης περιορίζεται απλώς να εκφέρει μια ετυμηγορία ιστορικού δικαστηρίου, αντί να αναζητεί την εσωτερική λογική της σύγκρουσης και των πολιτικών που αντιπαρατέθηκαν σε αυτό το πεδίο. Γιατί οι ήττες δεν αποτελούν ενδείξεις λάθους ή εσφαλμένης εκτίμησης, όπως ακριβώς οι νίκες δεν συνιστούν απόδειξη της αλήθειας: «Εάν η επιτυχία θεωρούταν ενσάρκωση της αθωότητας, εάν, εκμαυλίζοντας μέχρι το μέλλον, του φόρτωνε τα δικά της δεσμά, εάν αυτό το φαύλο μέλλον, μέλλουσα σκλαβιά, απότοκο δέσμιου παρελθόντος, γινόταν συνεργός του

οιουδήποτε είχε θριαμβεύσει, τι θα είχε απογίνει το δίκαιο, τι θα είχε απογίνει το τίμημα των θυσιών; Καθώς το καλό και το κακό θα ήταν πλέον σχετικά, κάθε ηθικότητα θα σβηγόταν από τις ανθρώπινες πράξεις» (Chateaubriand, *Mémoires d'Ourie-tombe*, II, σ. 649).

Εάν δεν υπάρχει τελική ετυμηγορία, αυτό που μετρά είναι ότι είχε χαραχτεί βήμα το βήμα, μπρος σε κάθε μεγάλη επιλογή, σε κάθε μεγάλο δίλημμα, το αγνάρι μιας άλλης εφικτής ιστορίας. Αυτή ακριβώς η πτυχή μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το παρελθόν και να αντλήσουμε διδάγματα για το μέλλον.

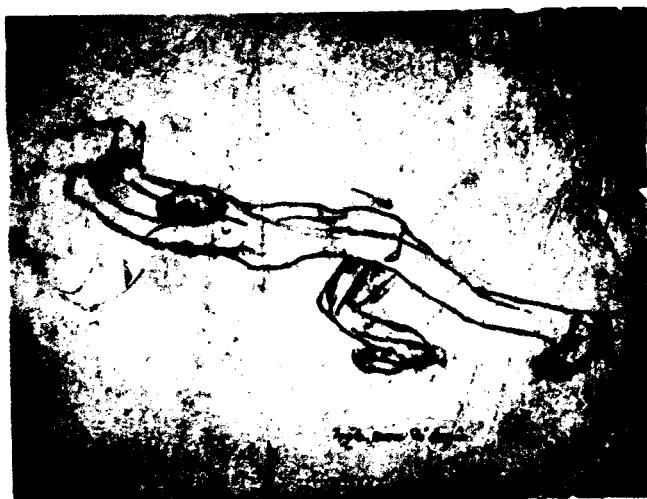
Υπάρχουν πολλές ακόμη πλευρές που θα μπορούσαν να εξεταστούν με την ευκαιρία αυτής της επετείου. Περιοριστήκαμε σε τρία «ερωτήματα του Οκτώβρη», που έχουν σήμερα κομβική σημασία για τη συζήτηση. Αλλά το κεφάλαιο για τα «διδάγματα του Οκτώβρη» από μια στρατηγική σκοπιά (επαναστατική κρίση, δυαδική εξουσία, σχέσεις μεταξύ των κομμάτων, των μαζών και των θεσμών, ζητήματα της μεταβατικής οικονομίας), λόγω της επικαιρότητας και των ορίων τους, είναι εξίσου κρίσιμο. Θα είχε επίσης σημασία, ενάντια στην δαιμονοποίηση που τείνει να χρεώσει στην επανάσταση όλα τα δεινά του αιώνα, να διευκρινίσουμε ότι μπορεί βέβαια η Σοβιετική Ένωση να είναι η χώρα που γνώρισε, μέσα σε τρεις δεκαετίες, τους πιο βίαιους θανάτους που μπορεί να συσσωρευτήκαν σε ένα περιορισμένο έδαφος, αλλά ότι δεν μπορούμε να χρεώσουμε φύρδην μίγδην στην επανάσταση, ανάμεσα σ' αυτές τις δεκάδες εκατομμύρια θανάτους (οι επιστήμονες συζητούν ακόμη τον αριθμό τους) εκείνους που ήταν αποτέλεσμα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, της ξένης επέμβασης, του εμφυλίου πολέμου, ή του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Όπως ακριβώς, στα διακόσια χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση, είναι αδύνατο να χρεώσουμε στην Επανάσταση τις οδύνες που προκλήθηκαν από την επέμβαση των μοναρχιών ή από τους ναπολεόντειους πολέμους.

Ίσως, σ' αυτούς τους καιρούς παλινόρθωσης, να αρμόζει να κλείσουμε παραθέτοντας τις παρακάτω διάσημες γραμμές του Καντ, οι οποίες γράφτηκαν το 1798, στην καρδιά της θερμιδωριανής αντίδρασης: «Ένα τέτοιο φαινόμενο, στην ιστορία της ανθρωπότητας δεν μπορεί πλέον να λησμονηθεί, γιατί αποκάλυψε ότι υπάρχει στην ανθρώπινη φύση μια ροπή, μια ικανότητα για πρόοδο που καμία πολιτική δεν θα μπορούσε, λόγω του ανεπαίσθητου χαρακτήρα της, να την συναγάγει από την προηγούμενη πορεία των συμβάντων: μόνον η φύση και η ελευθερία, ενωμένες στον ανθρώπινο είδος και ακολουθώντας τις εσωτερικές αρχές του δικαίου, ήταν σε θέση να το αναγγείλουν, ακόμη και με τρόπο συγκεχυμένο και ως ενδεχομενικό συμβάν, σε σχέση με τον χρόνο έλευσής του. Αλλά, ακόμη κι αν ο σκοπός στον οποίο απέβλεπε τούτο το συμβάν δεν είχε σήμερα επιτευχθεί, ακόμη κι αν η επανάσταση ή η συνταγματική μεταρρύθμιση ενός λαού κατέληγαν τελικώς σε αποτυχία, ή έστω κι αν, μετά από ένα βραχύ χρονικό διάστημα, όλα επέστρεφαν στην

παλιά τους πορεία (όπως προβλέπουν σήμερα ορισμένοι πολιτικοί), αυτή η φιλοσοφική προφητεία δεν χάνει ωστόσο τίποτα από τη δύναμή της. Καθότι αυτό το συμβάν είναι πολύ σημαντικό, άκρως συνυφασμένο με τα συμφέροντα της ανθρωπότητας και με μια τεράστια επιρροή σε όλες τις γωνιές του κόσμου για να μην χρειάζεται να το επαναφέρει κανείς στη μνήμη των λαών, επ' ευκαιρία ευνοϊκών περιστάσεων και δίκην υπόμνησης κατά την επανάληψη νέων προσπαθειών αυτού του είδους». [Απόσπασμα από το δοκίμιο του Καπνί («Πάλι το ζήτημα») Αν το ανθρώπινο γένος βρίσκεται σε σταθερή πρόοδο προς το καλύτερο»]

Τίποτα δεν μπορεί να σβήσει δια παντός αυτό που, μέσα σε δέκα μέρες, συγκλόνησε τον κόσμο. Η επαγγελία της ανθρωπιάς, της καθολικότητας, της χειραφέτησης που βγήκε στο φως της μέρας, την επαύριον του πρώτου μεγάλου ολέθρου του εικοστού αιώνα, μέσα στην εφήμερη φωτιά του συμβάντος, «είναι άκρως συνυφασμένη με τα συμφέροντα της ανθρωπότητας» για να εκπέσει έτσι εύκολα στη λήθη. «Εντολοδόχοι των νεκρών», όπως γράφει επίσης ο Mikhaïl Guefter, θεματοφύλακες μιας κληρονομιάς που απειλείται από τον κομπορμισμό, έχουμε καθήκον να προκαλέσουμε περιστάσεις όπου θα «επανέλθει στη μνήμη».

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος

Jules Grandjouan, Στα ορυχεία του Anzins, 1906